

Goja we Hemingueý

Category: Edebi makalalar, Edebiýaty
öwreniş, Hekaýalar, Kitapcy, Romanlar
написано kitapcy | 23 январа, 2025
Goja we Hemingueý GOJA WE HEMINGUEÝ

Beýle sözbaşy sizde «Meşhur ýazyjy Hemingueý barada söz açjakdyr-ow» diýen pikiri döreden bolsa gerek. Hawa, siz ýalňyşmadyňyz. Hemingueý ýatlanylňa degýän ýazyjy. Onuň eserler i ni okanyňda kalbyňa merdemsilik, nuranalyk aralaşýan ýaly duýgyny başdan geçirýärsiň. Ol eserler adam diýen düşüňjaniň örän belentdigini, ony mynasyp saklap başarmak üçin, ömrüň bütin dowamynda aladalanmalydygyny pugta tekrarlaýar.

Hemingueýiň öz durmuşynyň hem eserlerindäki gahrymanlarynyňky ýaly pajygasy ýetik bolandygyny owal başdan aýtsak kem bolmaz. Onuň ejesi juda özdiýenli zenan bolupdyr. Ol göwrelikä gyzjagaza garaşýar ekeni. Bu dilegi ýerine düşer öýdüp juda ynanypdyr. Emma oglanjyk doglupdyr. Ony Ernest diýip atlandyrypdyrlar.

Ernestiň kakasy lukman bolupdyr. Ol asuda, salyhatly kişi içki galagoplygyny gizlemegi başarypdyr. Özem Ernestiň terbiýesi babatda aýalynyňka däl diýmändir. Awçylygy, aýratyn-da, balyk tutmagy halapdyr. Ernestde hem bu höwesi oýarypdyr.

Ernestiň atasy welin urşa gatnaşyp, onda gahrymançylyk baryny görkezen, diýseň batyrgaý hem merdemsiki kişi ekeni. Ol agtygyna söweş pursatlarynda bolýan pajygaly ahwallary, adam ömrüni üzýän uruşlaryň nägehan zatdygyny aýdyp beripdir. Ýyly ýürekli, mert kişi bolup ýetişmegi ündäpdir. Atasynyň gürrüňleri, kakasy bilen awa gidende ýa-da balyk tutýarkalar bolan ahwallar, ýaşlykdan öz başyndan geçen pajygalar Ernestiň kalbyna baky ornaşyp, ýadyna düşende juda tolgundyrypdyr. «Olar, belki, başgalary-da tolgundyrar» diýen pikir hyýalyna gelipdir. Hut şonuň üçin hem ol ýazyjy bolmagy ýüregine düwüpdür. Bu arzuw entek oglanlyk ýyllary döräpdir.

Onuň şygary «Takyk beýan, takyk beýan, we ýene-de takyk beýan!» diýlen töwekgelçilikli, emma anyk häsiýetli bolupdyr.

Ol şu şygaryna hem eýeripdir. Ýöne beýik ýazyjy bolmak üçin, ilkinji nobatda, çeper dil gerek. Onsoň şüwümlilik, şeýle hem okyjyny özüne bijay imrindirýän syrlylyk. Özboluşly galam ýörediş tärini-de edinip biläýse-hä, onda dünýä edebiýatynyň läheň ýazyjylarynyň hataryna ol hem öz adyny goşduryp başarsa gerek!

Çikagoda sada, janypkeş halkyň arasynda ulalmagy Ernestiň çeper dil babatdaky möhümini bitirdi. Şüwümlü beýan meselesinde bolsa, ol atasynyň pajygasyny ýetirip gürrüň beriş tärinden, şeýle-de durmuşda gabat gelen adamlarynyň gep urşundan peýdalanyndyr. Okyjyny yzyna düşürüp biljek syrlylyk meselesinde ol öz hyýalbentligine bil baglapdyr. Indi özboluşly galam ýörediş tärini tapmagy, ýagny «Hemingueýiň tilsimini» döretmegi zerurdy. Ine, şu möhümini bitirmek welin oňa aňsat düşmändir. Täzeçe tär tapmak, edebi ulgama öz ýoluňy salmak – bu her ýetene eýgerdiberýärmä, eýsem?!

Ol çagalygynda bolup geçen bir ahwal ýadyna düşende: «Ewrika!» diýip begenipdir. «Men eserimde çözgüdi çeynäp bermerin. Ony okyjynyň özüne goýaryn. Baş ündew barada gönüden-göni ýazylmadyk hem bolsa, onuň beýan edilen ahwalyň aňyrsynda ýatandygy duýlar». Ol şeýle hem etdi. Bu tilsim edebiýaty öwreniş ylmynda «Aýsberg usuly» diýlip atlandyryldy. Ýazyjynyň durmuşy hem uzak aralyga ylgaw bilen gyzyklanýan türgene çalym edýär. Uzak aralyga ylgaw bilen türgen gün yrman irginsizlik bilen türgenleşmeli. Öz başarnygyny artdyrmaly. Şeýtmese, onuň ýaryşda belent netije görkezip bilmejegi, ýeňmejekdigi düşnükli zat. Ýazyjy hem Taňry tarapyn zehin berlenine magat düşünse, ýazmak başarnygyny ömürboýy kämilleşdirmeli. «Kämilligiň çägi ýok!». Belli suratkeş Salvador Dali bu pähim babatda: «Kämillige ymtyl. Barybir saňa onuň aňryçägene ýetme ýokdur!» diýip tekrarlapdyr. Ýöne ol bu pikiri: «Ýaltalaryň kämil eseri ýok!» diýip has-da berkidipdir.

Uzak aralyga ylgaw baradaky deňeşdirmämiz babatda aýdanymyzda, ýazyjynyň ylgaw bilen aralygyny edebi ömür diýip atlandyrsak jüpüne düşer. Bu ýerde onuň ýazan eserleriniň ömürliligi babatda gürrüň gitmeýär. Gönüden-göni ýazyjynyň öz ömrüni göz önünde tutýarys. Ýazyjynyň ömri onuň süňňüsagatlygy,

ruhbelentligi, erki pugtalygy durmuşyny gurap başaryşy, ýaşayan döwründe edebiýata gol ýapylyş ýagdaýy, tebigy oňalyklar we ýene köp-köp möhümliklere bagly bolup durýar. Şolaryň ýeterlik däl halatynda hernaçe zehinli ýaradylan hem bolsaň, edebi daragtyňy boý aldyrmak kyn düşýär. Hemingueý babatda aýtsak, ol agzan zerurlyklarymyzyň ählisi diýen ýaly nesip eden, ýa-da olary özi edinip başaran ýazyjy. Hemingueý günün dowamynda hat ýazýan enjamda ýygylan iki-iki ýarym kagyz möçberinde ýazmagy özüne borç hasaplapdyr. Şony ýazansoň dynç alypdyr. Dynç alşy hem özboluşly: Öküz urşuny synlapdyr. Ringde bokslaşypdyr. Tölegine uçar alnyp, onuň bilen uçup, göwün solpusyndan çykypdyr. Balyk tutupdyr..., mahlasý, döredijilik işiniň süňňüni sykýan ýadawlygyndan kemini goýman saplanypdyr. Ertirki ýerine ýetirjek ýazyjylyk borjy üçin gor toplapdyr. Her gün täze güýç bilen ýazýan eseriniň üstüni ýetiripdir. «Dama-dama köl bolar» diýleni. Şeýdende bir ýylda üç ýüz sahypadan gowrak kämil eserler döräpdir. Hiç haçan zehin bedewini gamçylap daljykdyrmadyr. Şol öňden gelýän çäk bilen kanagatlanypdyr. Şeýlelikde, ýazyjylyk ömrüni hem sagdyn saklapdyr.

Meşhur ýazyjylaryň öz etmeli işleri babatda öňlerinde goýan borçlary hil-hil. Dünýä edebiýatynyň öňe çykaran döredijilik adamsy esasy üç şerti, ýagny talaby unutmaýar. Ol talap: Okadyp başarmak. Täzelik getirmek. Haýran galdyrmakdyr.

Ýazyjylyk medeniýeti babatda hem aýdylyp geçilse kem bolmazdy. Ýazyjylyk senedine esasy senet hökmünde çemeleşmek, elmydama edebi hyýallara beslenip, özüniň ýazyjydygyny ýatdan çykarman, galam tutuşyňy gowşatman ýaşamak zerurdyr. Edebi aýlawla käte bir gapdalyndan at goşup edilýän ýazyjylyk – bu «çeper höwesjeňlik» pisint bir zatdyr. Ýokary derejeli ýazyjylyk – gije-gündiz şol senediň oý-pikiri, aladasy bilen ýaşalanda, oňa keramatly senet hökmünde çemeleşilende ýetilýän derejedir. Ýazyjylygyň mukaddes işdigini hiç haçan unutmaly dälşiň. Haýsydyr bir ownukly-irili aldawçy bähbitlere imrinip, edebi bossany hapalaýan närseleri ýazmaly dälşiň. Olar okyjy bilen çeper edebiýatyň arasyna sowuklyk düşürýär. Kitaphonlaryň azalmagyna, netijede intellektiň peselmegine getirýär.

Aýtmakçy bolýan zadyňy dile gelşi ýaly däl-de, aňynda mazaly aýlap, taraşyny ýetirip, onsoň beýan etmelisiň. Beýik Pyragy: Taraşlap şaglatgyn köňle geleniň, Senden soňkulara ýadygär bolar!

diýip, ýönelige tekrarlamandyr. Özem ümzügiňi öňe – indiki nesillere tutup, has öňden ýöremegi ündäpdir. Bu babatda Hemingueýiň dili bilen aýtsak, «haýyr bilen şeriň tutluşygy bakydyr. Sen onda elmydama haýryň tarapynda söweşmelisiň. Şeýdeňde yzyňdan gelyän nesliň şeriň gazyp goýan gorpuna gaçmazlygy üçin olaryň ýoluny birazajyk hem bolsa ýagtylandyryp bilersiň». Onuň özi haýryň gaýduwsyz esgeri bolupdyr.

Hemingueýiň döredijilik «meniniň», ýagny «ýazyjy Hemiň» depesindäki edebi asmanyň beýlebir güneşli bolmandygyny, onuň öz döwrüniň edebi dünýäsinde barlyşyksyz göreşmeli bolandygyny, ol baradaky ýatlamalar, şeýle hem öz ýazgylary tassyklaýar.

Ol geçen asyryň ýigriminji ýyllarynyň başlarynda «Gün hökman dogar», «Ýeňilmezek», «Amerikan esgeri», «Perwana we tank», «Ar alyş» ýaly eserlerini ýazypdyr. Ikinji jahan urşy başlanansoň bolsa, ýazyjy öz galam hakyndan ýygnanan serişdä satyn alnan «Pilar» («Goldaw») atly kiçeňräjik harby katerinde, 1942–1943-nji ýyllarda Karib deňzine aralaşan faşistleriň suwasty gämilerine garşy söweşipdir. Öz hekaýalarynda, powestdir romanlarynda, publisistik makalalarynda dünýä halkyýetlerini adamlaryň başyna ejirli ýitgileri, kemsitmeleri getirýän, sütem-zorluk, ezijilik häsiýetli totalitar gurluşlaryň döremeginiň öz wagtynda önüni almaga çagyrypdyr, parahatçylygy ündäpdir.

Hemingueý edebi ýolunyň hiç bir garşylyksyz, gülala-güllük bolmagyny, eserleriniň «göz ölçeginden» geçirilmän, ur-tut çap edilip durmagyny-da islemändir. Beýle ýagdaýyň ýazyjynyň özüne bolan talaby gowşadýandygyna, «suwy myžlap» duran, taraşy ýetmedik zatlar döredip ugramagyna getirýändigine düşünpdir. Syny oturýan döwürdeş ýazyjylaryna, edebi ulgamyň bilermenlerine, aznawur neşirçilere eserlerini okatdyryp, olaryň bahasyna görä aýak almaga çalşypdyr. Olar bilen sarpaly

gatnaşyklary saklapdyr.

Hem ilkibaşda özüne meşhur fransuz kyssaçylaryny gaýybana halypalar hasaplapdyr. Emma soňabaka bu pikirini: «Meniň hakyky mugallymlarym beýik rus ýazyjylary – Gogol, Tolstoý, Dostoýewskiý, Turgenyew, Çehow dagy» diýip boýun alypdyr. Öz dogduk Watanyňyň edebiýaty barada bolsa «Häzirki zaman amerikan edebiýaty bir eserden – Mark Tweniň «Geklberri Fininden» döräp, baş alyp gaýdýar. Bizde şondan gowy eser ýok...» diýip belleýär.

Emma ol döredijilik äleminde ilkinji batyrgaý ädimlerini ädip başlan uçurlary öz öňünde goýan bir maksadyny welin hiç haçan unutmandyr. «Ozal ýazylan zatlara görä-de, has ajaýyp eserleri ýazmak» baradaky ol niýetine elmydama ymtylypdyr. Oňa «Hoş gal, ýarag!», «Ýeňmeli ýa-da ölmeli», «Jaň kimiň hormatyna jyňňyrdaýar», «Derýanyň aňyrsyndaky agaçlaryň kölgesinde», «Baky suwlar» ýaly romanlary ägirt uly şöhrat getiripdi. Emma ol özüniň baş maksadyna entek ýetmändigini aňýar. Has uly başarnyk bilen, ozal ýazylmadyk tärde nähilidir bir eser döretmek onuň бүтін ömrüne hyýalyndan çykmandyr. Görüp otursa, ol beýik eserini ömürboýy kalbynda göterip gezipdir eken. Hatda oňa käbir hekaýalarynda bellibir babatda ýüzlenipdirem. Ol onuň önüp-ösen Çikagosynda, gyňyr deňizden rysgalyny almak üçin balykçylaryň kynçylyklar bilen ýüzbe-ýüz boluşlary, onda-da ýaşy bir çene baran garryja adam babatda ekeni.

Ol «Goja we deňzi» ýazyp bolansoň, «Gündeligine» şeýle bellik etdi: «Maňa, ahyrsoňy entek edebi ulgamda hiç kime ýazmak başartmadyk ajaýyp eseri döretmek bagty nesip etdi öýdýän. Az gahrymanda, tebigy kynçylyk bilen batyrgaý göreşýän balykçy gojanyň keşbini beýan edýän powestim döredijilik mümkinçiligimiň aňrybaş çägi bolsa gerek! Hernäme-de bolsa, meniňki şowlady. Galamym ikilik etmedi. Indi goja ýaşar. Uzak ýaşar. Onuň tutan awuny elhenç akulalar iýdi. Awuny bermejek bolup goja göreşdi. Ýöne bu ýeňliş juda merdemsiz ýeňliş. Asla, ol ýeňilmedi. Eseriň soňunda: «Kim seni ýeňdi, goja? – diýip, ol öz-özünden soraýar. – Hiç kim! – diýip hem jogap berýär. – Men deňziň has alyslyklaryna aralaşypdym». Adamy ýeňmek mümkin däl» . Hemingueýiň bu powesti, ýazan ýyly «Laýf» («Durmuş»)

žurnalynyň 1952-nji ýylyň sentýabr sanynda neşir edilýär. «Goja we deňiz» we beýleki eserleri üçin Hemingueý 1954-nji ýylda halkara Nobel baýragyna mynasyp boldy.

Indi, bu hekaýatymyzyň sözbaşysyna dolanaýsak kem bolmaz! «Goja we Hemingueý» diýmek bilen, biz onuň balykçy gojasy Santýagony göz önünde tutmandygymyzy aýdalyň. Biziň gürrüňini etmekçi bolýan gojamyz 1917-nji ýylda Türkmenistanyň Hazar ýakasynda Çelekende (häzirki Hazar) doguldy. Ol türkmen gojasyna Hajy Nyýazow diýýärler. Onuň bilen «Magaryf» neşirýatynda redaktorlyk eden (1981–1993) ýyllarym, hazarly balykçylar baradaky kitabyňy çapa taýýarlaýarkak tanşypdyk. Hajy aga hem Hemingueýiň gojasy ýaly, deňiz ýakasynda kemala gelipdir. Çarlaklaryň çakyr sesi gulagyna siňip, kenardan tapýan geň-taňsy balykgulaklaryna imrinip, deňizden balyk tutup gelen balykçylaryň arasynda bolup, olaryň pajygasy ýetik gürrüňlerini diňläp ulalypdyr. Deňizýaka adamlarynyň durmuşy barada hekaýalary ýazypdyr.

«Ýeri, onsoň, Hajy aganyň Hemingueýe näme dahylly ýeri bar?» diýýäňizmi? Sakawyň soňuna serediň! Hajy Nyýazow Hemingueýiň «Goja we deňzini» rusça geçirilen dessine ur-tut türkmençä terjime edipdir. Ol 1959-njy ýylda 8000 nusgalykda «Türkmenistan» neşirýatynda özbaşdak kitap bolup çykypdyr.

Beýik ýazyjynyň bu powestiniň, entek galamynyň gyzgyny hem sowap ýetişmäňkä, türkmençä terjime edilmegi, gör, nähili buýsançly ýagdaý! Orta Aziýa halkyýetlerinde bu terjime powestiň ilkinji terjimeleriniň biri bolupdyr. Hemingueýe ýazyjylaryň Moskwadaky düýp guramasynyň üsti bilen, alys bir Gündogar ýurdunda «Goja we deňziniň» terjime edilip, kitap bolup çykandygy eşitdirilipdir. Ol muňa biçak begenipdir. «Olarda-da deňiz barmy?» diýip sorapdyr. «Bar!» diýipdirler. «Onda olaryň hem meniň gojam ýaly balykçy gojalary-da bardyr?» diýipdir.

Ine, şeýdip Hem we Hajy aga baradaky söhbedimiz paýawlady diýsek-de bolýar. Öz gowy görýän ýazyjyň, tälim alan gaýybana ussadyň babatda, biraz erkin beýana ýol berip, şeýleräk hekaýaty ýazaýmak bolar. Ýöne beýle diýsem, Hemingueý barada aýdylan bu zatlaryň hakykatdygyna şübhelenmeli dälsiňiz.

Hemra Şir
ýazyjy

“Edebiýat we sungat” gazetiniň
2020-nji ýylyň 23-nji oktýabryndaky sany,
7-nji sahypa Edebi makalalar